

Зорица НЕСТОРОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

СЛИКА ГРАДА У ПРОЗИ СРПСКЕ
ПРОСВЕЋЕНОСТИ: ОД ХРАМА ЗНАЊА
ДО МЕСТА ИСКУШЕЊА*

[одломак о слици града у Доситејевој аутобиографији]

[...]

У српској аутобиографској литератури друге половине XVIII и прве половине XIX века представе градова као центара образовања и васпитања најчешће се везују за фигуру аутобиографа као путника. Путовање, иначе велика тема европског сентиментализма, сматрало се врховним чином културе¹. А шта је у оно доба представљала чињеница одласка из завичаја у 'бели свет', сведочи и следећи дијалог из аутобиографије Саве Текелије (1761–1842) *Описаније живота мога*, чији су актери слуга и кочијаш који довози Текелију у родни град Арад из Пеште у којој иначе никада пре тога није био:

„Приспевши у Арад до први⁷ домова, ту млад влашки момак га заустави и запита гди је био, кочиш отговори: „По господичиња.”

Онај пита: „Је ли та Пешта далеко?”

Овај рече: „Далеко.”

* Прилог представља одломак из већ објављеног рада Слика града у прози српске просвећености: од храма знања до места искушења, *Годишњак* Катедре за српску књижевност са јужнословенским књижевностима за школску 2011/2012, година VII, Филолошки факултет, Београд, 2012, 111–127.

¹ Уп. Радомир Константиновић, „Путовање као чин културе (Доситеј и наше везе са светом)”, у: *Од барока до класицизма*, Српска књижевност у књижевној критици, књ. III, прир. Милорад Павић, Нолит, Београд, 1966, 329–333.

Момче рече овоме: „Не верујем да је тко у свету даље био от мене, промисли брата два дана ходисмо с волови и једва сад стигосмо.”

Овај се насмеја и рече: „Гди сте били?”

Онај отговори: „На Лекушхазу.”

То је било Вла’у преко света, хотја до Лекушхаза нема више од три миље земље. Тако човек остаје неискусан који даље от свог дома не отисне се.”²

Из ове перспективе још занимљивије звуче Доситејеве речи са почетка његове аутобиографије, које, према мишљењу неких истраживача, парадигматично представљају однос према великом граду у нашој култури XVIII века. Тако наш велики просветитељ у првој глави првог дела своје аутобиографије *Живот и прикљученија* пише:

„Овде ми се чини да почиње први почетак живота мојега. У деветој или десетој години возраста без оца, без матере, без сестре рођене почео сам себе као страна и пришелца у истом месту рожденија мога сматрати, и моје срце почело ми је као прорицати да ћу странствовати. Од кога бих год чуо спомињати Варадин, Будим, Пешту, срце би моје летило к тим местам, желио бих познати људе који у њима живу, и рад бих био знати каква су у њима деца и девојке. Ужасавао бих се чујући да има већих и ширих река него Тамиш и височијих планина него унке око Семартона.”³

Бавећи се темом путовања, Мирослав Тимотијевић у својој *Историји приватног живота* готово сценски дочарава описану тежњу младих ка „странствовању”, како би то рекао Доситеј: „У дугим вечерњим сатима деца слушају разговор старијих који су се вратили са путовања. Биле су то приче очева и стричева о догађајима на вашарима у градовима широм монархије, где су одлазили да продају или купе робу. (...) На то се надовезују казивања војника који су се враћали са ратишта широм Европе и монаха који су пристизали просећи милостињу. (...) Те приче деца су повезивала са ведутама Беча, Париза, Лондона, Амстердама, Петрограда, окаченим о зидове соба њихових породичних домова.”⁴

Један од топоса који су дефинишући за српске аутобиографије овог периода, јесте КУЛТ НАУКЕ/ОБРАЗОВАЊА. Град као седиште школа и универзитета привлачи младе људе жељне знања да из неразвијених средина, вођени једним посебним, готово ходочасничким духом, дођу у овај својеврсни храм знања. У литератури је већ примећено да многи на тај

² Сава Текелија, *Описаније живота мога*, Нолит, Београд, 1989, 27–28. Напомена: сви цитати из наведеног дела дају се према овом изворнику са ознаком странице у загради поред цитата.

³ Доситеј Обрадовић, *Живот и прикљученија*, Нолит, Београд, 1989, 27. Напомена: сви цитати из наведеног дела дају се према овом изворнику са ознаком странице у загради поред цитата.

⁴ Мирослав Тимотијевић, *Рађање модерне приватности. Приватни живот Срба у Хабзбуршкој монархији од краја 17. до почетка 19. века*, Клио, Београд, 2006, 604 и даље.

пут крену уз благослов родитеља, или пак у њега побегну искушавајући границе своје слободе, па откривајући ново и друго, од себе различито, заправо највише сазнају о себи. Тако у већ помињаној аутобиографији *Описаније мојега живота* Сава Текелија пише: „Родитељи моји, а особливно мати, нису ме хотели даље шиљати у школу, но женити хотели. Обаче ја видевши света и познавши шта требају човеку за даљше возоображеније и даљше доћи, то ја сам возљубио науке и хотео сам учити. Дакле не остало друго но најмити кола проста и крадом побећи” (Текелија: 29).

Одлазак/бег у велики град због студија у иностранству често је подупрт одупирањем родитељским жељама (наведени пример сведочи о једном врло учесталом разлогу бега – тачније о бегу од женидбе/брака). У литератури овај мотив доведен је у везу са мотивом „блудног сина” који је „био добро познат и у српској барокној култури тог времена. Среће се у пастирском проповедништву и религиозном сликарству, али и у грађанском песништву. Не тумачи се негативно, као ни бежање синова од куће. Сматрало се то корисном епизодом у одрастању младог господина.”⁵

Чини се да доживљај путовања као саставни део бројних аутобиографија наших аутора на прелазу из XVIII у XIX век одлучујуће маркира у њима остварену представу града. Она је превасходно просветитељска. „У списима Волтера и Адама Смита, историчар Карл Шорски, уз све разлике, запажа јединствени моменат, карактеристичан за читање града у XVIII веку: град је ту схваћен као покретач процеса цивилизовања, као простор врлине. Два момента су важна за будуће тумачење града: најпре, већ код Смита се појављује свест о предузимљивом грађанину као обескорењеном номаду у много мањој мери везаном за град него што је то било племство за земљу.⁶ Са друге стране, Волтер ће град видети пре свега као „срећну симбиозу богатих и сиромашних” којом „град стимулише напредак у разуму и укусу.”⁷ Слично се дешава и у књижевности.”⁸ А свакако и у нашој аутобиографско-мемоарској прози друге половине XVIII и прве половине XIX века.

„Шест полезних и радосних година прођу ми у Бечу како шест дана. Умерено живећи, нисам никада узрока имао боловати. Непрестано у пријатном упражњенију, или другим лекције предавајући или своје учећи, само у недеље

⁵ Исто, 606.

⁶ С. Е. Schorse, “The idea of the City in European Thought: Voltaire to Spenser”, u *The Historian and the city*, M.I.T press, Harvard University Press, 1963, 99.

⁷ Исто, 97.

⁸ Slobodan Vladušić, „Grad od Biblije do Špenlera i Zimela”, *Crnjanski, Megalopolis*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, 18–19.

и на празнике учинили би ми се дни као да су подугачки. По мојему сложенију и начину мишљења, морао сам у таквом прекрасном граду као што је Беч благополучан бити. Дела моја и дужности радо и весело исполњавајући, чинило ми се да сам у совершенејшеј независности и слободи, нит сам кому еспап давао, нит од кога узимао. Сав град Беч чинио ми се мој, јер сам могао по њему шпацирати колико сам год хотео. Аугартен, Прадер, све шуме наоколо и ливаде поизмеђу њих биле су у мојој власти; сваке недеље и празника могао сам по њима на све четири стране ходити, колико ми драго. Сви славуји у Аугартену у пролеће, и кад бих ја сам ту био, певали би колико да су највећа господа у њему. Шенбрун, наших богопрослављених и великих цесара и цесарица предивна летња обиталишта и у њему лавиринтовидне неисказане красоте башче и рајеви, Белведере, бесмртнога принца Евгенија дворови и сади, све је то било мени отворено. Предградија сва око Беча и вертогради, били велике госпде или граждана, гди је год слободно било улазити, ту ми нико није смео стати на пут. За она пак места гди није дозвољено било улазити, нимало нисам марио, колико да их нема на свету, нити бих ја ту ушао да ме ко куми, код толиких других лепших места.

Нека ми нико не баца преко носа да сам по вишој части пешице ходио, зашто ово је много боље за ме било ради многих узрока; но ова два, која ћу казати, стотине вреде. Прво, шта је за здравље много полезније пешице ходити него у коли; а шта је боље на свету од здравља. Друго, ко је у колеси, ако ће бити праха да се загуши, он мора оним путем ићи куд остала кола иду, ако му се и неће. Другда се поизређају по сто једна за другима, да се не виде од праха; који су год онда у колеси, пуне им се не само очи, уши и хаљине прахом, него и носови и уста, зашто морају дисати и одисати; пак ако најпређна кола стадоше, сва за њима, ако ће их хиљада бити, ту ваља да стоје гди су се нашла, и не знајући ни зашто ни за колико ће ту стајати. они су све то принуђени трпити, а ја не; зашто ја и проче моје друштво пешаци, којег нас има доста, хвала богу, нами је лакше и опколити и преко прећи, и гди год видимо хлад или од кућа или од дрвеса, или ако и од плотова, а ми намах у хлад, пак идемо лепо господски по хладу. Ко не види да је ово и полезно и лепше Али, рећи ћеш ми: кад је блато и киша. А зар ја теби не могу рећи; а кад се у твоји коли осовина сломиле. Ја те молим нека свашта не спомињемо! Ко се кише и блата боји, нек' се не рађа на ови свет; то му се пре каже нек' не рече после да није знао" (Обрадовић: II, VII, 151–152).

„Шест полезних и радосних година прођу ми у Бечу како шест дана.” – чувена реченица којом Доситеј описује свој живот у Бечу, посматрана независно од остатка наведеног пасуса чији увод представља, сведочи у прилог тези о складно организованом свакодневном животу који је наш просветитељ водио у једној од великих престоница Европе XVIII века. Дан испуњен дужностима и обавезама, без обзира на њихову пријатност и 'полезност', водио је у извесну монотонију коју нису пресецали изненадни потреси и авантуре. Стога се једноличност живота егзистенцијалног „ја” Доситејеве аутобиографије из перспективе његовог наративног „ја” мери временом далеко мањим од оног реалног – шест година личе на шест дана. Али шта је са седмим даном. Наравно, о њему не може бити речи у кон-

тексту дужине Доситејевог боравка у Бечу, али свакако може у контексту садржаја који седми дан у седмици, то јест недеља, уноси у једноличан ток Доситејевих бечких година јер „само у недеље и на празнике учинили би ми се дни као да су подугачки”, пише Доситеј. Насупрот релације „шест година као шест дана” стоје један дан у седмици (недеља) и празнични дан као „подугачки”. Када година личи на дан, а извесни дани у тој години постају „подугачки” у доживљају аутобиографског „ја”, време почиње да се мери другачије од уобичајеног начина. Односно, мера његовог протока постаје његов садржај. Познат је израз да нам дани могу бити дуги као године, али би и њему опозитни израз по којем нам године могу пролетети као дани, морао да нас упозори на то да управо субјективно осећање времена условљава саоднос дана и године. Ово је посебно важно стога што се једном успостављен саоднос (шест година = шест дана) мења када је у питању другачија перспектива, а то је да недеља и празнични дан постају подугачки. Шта је довело до ове врсте промене. Вишак слободног времена и, додали бисмо, осећање апсолутне слободе. Док се у годинама које су једнаке данима време исцрпљује у пријатном обављању дужности и обавеза, дотле је време недеље и празника, с једне стране, испуњено престанком ових, ипак донекле условљавајућих активности, док је с друге обележено тријумфалним посвојењем сопственог времена на начин на који су други посвојавали време аутобиографског субјекта у првих шест дана једне седмице током шест година. Овде се уводи једна занимљива корелација ЈА:ДРУГИ која се у првих шест дана једне седмице исцрпљује у обављању дужности што према другима (подучавање), што због других али и због себе (образовање), да би се у недељи и празничним данима позиција другог укинула и егзистенцијално „ја” субјекта Доситејеве аутобиографије остало упућено само на себе.

Ова промена праћена је изласком из ентеријера у екстеријер, из унутрашњости приватних кућа, библиотека и училишта у простор авеније, шуме и парка. Тај покрет ка споља, спацијално одређен, у бити је дубоко поунутрашњен неупитним осећањем независности и слободе. Слобода у кретању маркер је слободе у духу. Међутим, и у том кретању, други постоји да би потцртао преовлађујуће осећање ничим условљене слободе. Јер, док првих шест дана у једној седмици доводе егзистенцијално „ја” у један посебан однос према другом (зависити од другог у материјалном смислу), без обзира на то колико Доситеју те дужности не падају тешко и он их са радошћу обавља („Дела моја и дужности радо и весело испољвавајући, чинило ми се да сам у совершенејшеј независности и слободи, нит сам кому еспап давао, нит од кога узимао.”), седми дан се једначи са празничним данима јер се током њих егзистенцијално „ја” изједначава са онима у односу на које је ипак одређен у првих шест дана. Његова слобода кретања укида све врсте социјалних разлика и, штавише, омогућује му

да презре било коју врсту ограда и забрана у свету слободе. Наглашавање да је могао ходати на све четири стране света, односно да су и приватни простори за њега били отворени и тек у том случају и леви, а не достојни презрења, те да је у том смислу био једнак и са богаташима и са племићима, открива занимљиву димензију Доситејевог погледа на Беч. Ова димензија стоји у важној корелацији са идејом једнакости међу људима коју је наш просветитељ већ вишеструко потврдио исказом да је Бог свима подједнако дао разум. Изван сваке социјалне или материјалне условљености Доситеј истиче: „Сав град Беч чинио ми се мој, јер сам могао по њему шпацирати колико сам год хтео.”

Овако постављеном принципу неусловљености кретања, Доситеј придружује принцип слободе одабира правца кретања и његове измене. И у позадини овог принципа препознаје се социјални моменат будући да Доситеј инспиративне просторе Беча осваја пешице, а не у кочијама. Нигде се не наглашава да га оскудне материјалне прилике спречавају да у кочијама обилази просторе овог града, али у слици оних који управо то тако чине јер захваљујући свом пореклу, социјалном и материјалном статусу себи то могу да приуште (rekli бисмо да чак и када би желели, не би могли ни избећи тај моменат социјалне етикеције), поново постаје делатан однос ЈА:ДРУГИ.

Зашто је боље ићи пешице неголи возити се кочијама, Доситеј објашњава наводећи следећа два разлога: „Прво, што је за здравље много полезније пешице ходити него у коли; а шта је боље на свету од здравља? Друго, ко је у колеси, ако ће бити праха да се загуши, он мора оним путем ићи куд остала кола иду, ако му се и неће.” Првонаведени разлог активира добро познату матрицу по којој је здравље највеће богатство, односно да ко има здравље, има све, а када здравље изгуби, све богатство овог света неће му га повратити. Другонаведени разлог у први план поставља принцип слободне воље.

Слобода кретања директно проистиче из незадатости његовог правца, односно могућности избора да се и начин и правац кретања у било ком његовом тренутку измене по вољи субјекта. У том смислу можемо рећи да се принцип слободе изражава кружним, а не линеарним кретањем, односно његовом провизорношћу (која је подупрта откривалачким, хаотичним), а не организованошћу и детерминисаношћу. Управо таквим кретањем се посвојава оно што никада не би могло бити посвојено на материјалан начин, оно што измиче свакој врсти апсолутног посвојења. Јер, они који то можда и могу материјално и политички посвојити, остају осујећени унутар свог социјалног статуса у слици неслободе свог кретања, за разлику од оних који, самостално бирајући свој пут, ослобођени узуса социјалне природе (не зато што апсолутно имају све, већ зато што им апсолутно ништа не припада), могу рећи да је у тренутку када немају ништа, у бити

све њихово, да им све припада по принципу слободе и равноправности свих људи. Зато су у том делу Доситејеве слике Беча наглашени пејзажи и паркови (природа), као и институције културе.⁹

На овај начин Доситеј у слици Беча потврђује два важна идеала: (1) БАРОКНИ ИДЕАЛ ПРОМЕНЕ и (2) ИДЕАЛ ЛЕПОТЕ. Барокни идеал лепоте ослоњен је на барокну архитектуру бечких вртова¹⁰ и стоји насупрот линеарности авеније. Због чега кретање авенијом у кочијама није у толикој мери импресионирано Доситеја колико освајање простора паркова и шума пешице? „Кретање у правој линији низ авеније није било само економичније, већ је представљало и посебно задовољство: оно је у град уносило подстицај и усхићење због брзог покрета који је до тада познавао само коњаник галопирајући преко поља или кроз шуму у лову. Било је могуће естетски повећати то задовољство правилним низањем зграда, са правилним фасадама и једнаким украсним венцима, чије су се хоризонталне линије спајале у истој тачки у даљини према којој се котрљала и кочија. Током шетње, око је пленила разноликост, али – осим хода – кретање захтева понављање појединих детаља које се уочавају: само тако се појединачни део, док пролети поред ходача, може реконструисати и повезати с другим деловима. Оно што би за фиксну позицију или чак у процесији била монотонија – постаје неопходна противтежа ритму коња који се брзо крећу.”¹¹ Вероватно зато што се „са развојем широке авеније, раздвојеност виших и нижих класа обликује у самом граду. Богати се возе – сиромашни ходају. Богати пролазе дуж осе велике авеније – сиромашни су изван центра, код сливника. И, на крају је створена посебна трака за обичне пешаке – тротоар. Богати посматрају, сиромашни гледају задивљено: дрскост се храни понизношћу.”¹² Мада у својој слици града Беча, као уосталом ни у представи Париза и Лондона, Доситеј пажњу не поклања обичним људима који на тротоарима испред својих занатлијских радњи или продавница, поред сливника, на трговима и пијацима повезаних улицама препуних блата и

⁹ „Редут бечки, који је оглашен на свету, комедије, опере талијанске, музике, царске библиотеке, све ове веселе и полезне забаве и наслажденија, могао сам уживати и уживао сам како год један од велике господе.” (Обрадовић: II, VII, 153)

¹⁰ „Али најрепрезентативнији симбол барокног дизајна, како у његовој најслабијој тако и у најкреативнијој фази, јесте формални врт или парк из седамнаестог века. То је формална композиција у простору у којој природно растиње и расцветалост постају само подређени елементи у геометријском дизајну: само тепих и тапета, вешто сачињени од материјала из природе. Окресани пролаз у којем је дрвеће претворено у гладак зелени зид, окресана живица, деформација живота да би се постигао модел спољашњег уређења – ту је било нечега истовремено величанственог и неумесног, као да је Прокрусту дата Рафаслова инспирација.” (Luis Maord, *Kultura gradova*, превели Predrag Novaković, Diana Prodanović Stankić i Aleksandra Izgarjan, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2010, 148)

¹¹ Luis Mamford, *Kultura gradova*, превели Predrag Novaković, Diana Prodanović Stankić i Aleksandra Izgarjan, Mediterran Publishing, Novi Sad, 2010, 108.

¹² *Нав. дело*, 110.

отпадних вода с позорношћу прате сваки пролазак или заустављање кочије, он овде, наглашавајући принципе здравља и слободе као обликотворне за срећу једног појединца, јасно указује на идеју о једнакости свих људи.

Доситеј принцип лепоте везује за кружну, а не за праву линију. Довољно је да бацимо поглед на мапу Доситејевих путовања која се чува у Музеју Вука и Доситеја у Београду па да видимо колико је заправо његов живот био одређен овим принципом. То додатно потврђују његове речи упућене епископу Јосифу Шакабенти:

„Рече ли се само да се путује, – с шалом или без шале, то је мени све једно: мора се путовати. Вами, може бити, смешно, како то кад човек науми из Пожуна у Германију преићи, еда ли му је пут преко Италије, Корсике, Калаврије, острва Церига и Хија, и преко Цариграда, Црног Мора, Бесарабије, Молдавије, Полоније и Шлезвије оно није ни мало мимогред видити земље и градове, но весма окол и накриво. Овде и лежи тајна, понеже у свему створењу божијем и человјеческом једна линија права не чини лепоту; потребне су многе и сложене, а наипаче кругоподобне и волновидне. Небо, сунце, месец, звезде и земља наша, све је то округло: сва, не само красота, но и благопотрештво человјеческога тела у окружности састоји се: глава, чело, обрве, очи, образи, нос, уши, језик, уста и прочаја до малог ногнога прста – све је то круговидно, гласи и пјенија, мусика, веселовидни танци, чесни поклони, дружеска објатија, слов начертанија и речи сложенија – све то мора бити волновидно и кругоподобно за угодити, усладити и ползовати. Ево, господине милостиви, тајни узрок мојега преокружнооколнаго путовања и обилажења. Сами изволите расудити: ком се не досади један једини дан по једнакој равници путовати? Ко ли се може у целом животу наситити, на висока брда пењући се, горе и холме прелазећи и у веселовидне долине слазећи? Расти и распрострава се срце наше, кад с једне високе планине на све стране, куд год очи окренемо, различне округлости и бешчислене кривосвитеке линије упазимо: врси гора к небу нас возвишавају, а долине, као да нам своје високопочитаније показују, од нас далеко одступају и всеглубочајшими пониженијама клањају нам се.”¹³

Задовољство које побуђује кретање потиче из разноликости. Без обзира на то што кретање може постати и рутинско, овај моменат механичности понављања дијалектички се укршта са разноликошћу линије коју путник исписује својим кретањем. У својој аутобиографији Доситеј варира овај концепт обремењујући га додатно сазнањем о кретању као о провиденцијалном моменту свог живота, па као што се 'волновидном' линијом изражава лепота и благод Творца у природи, тако се и у кружној линији кретања које неко исписује својим животом, препознаје судбина коју је Творац наменио неком човеку, односно да откривајући своју судбину у кретању, човек открива Божју вољу и премудрост:

¹³ Доситеј Обрадовић, „Г. Епископу Јосифу од Шакабент”, у: Мило Ломпар, Зорица Несторовић, *Српска књижевност XVIII и XIX века*, књига I, Филолошки факултет, Београд, „Нова светлост”, Крагујевац, 2003, 307.

„Што сам ја крив што они неће овако да суде: да без посла ходити, то се зове скитање, ако ће бити само по једном селу; а с послом ходити, то људи паметни другојаче зову. Ако ли су ти исти, домаседећи, себе и друге боље ползовали, ја им то честитам и заисто не завидим; но и ја с моје стране имам зашто благому небесога оца промислу док сам год жив благодарити што ме је сироту без очина и материна совјета и пристарања доведе наставио и довео, и знам да ће ме и до конца времена водити живота и помоћи ми да всегда вечним, његовом премудростију претписаним правилам слједујући, поступама и живим” (Обрадовић: II, VII, 153).

За разлику од Беча у којем је шест година пролетело као шест дана, Париз је у Доситејевом промишљању самог себе доживљен више као разгледница испуњена материјалом за који је потребно и триста година да би се упознао, а не само три недеље колико је трајао његов боравак у Паризу. У опису овог града у Доситејевој аутобиографији централно место заузима оно што је он видео, а не оно што је радио. Наравно да бисмо могли рећи да је и обилазак оно што недвосмислено припада аутобиографовој активности, али наведени опис оставља утисак његове пасивности у односу на оно што види:

„Париз ме је задржао три недеље равно. Да сам се могао у кесу поуздати, бих и трипут три месеца. И ово је ништа: триста година да живиш, имаш ту да шта гледати. Пет дуката сам дао само момку који ме је свуда водио. Сваки божији дан од јутра до ноћи ту се све ходило; ручали би онде гди нас подне затече, а пило би се гди се год ожедни. Ко би рад био знати шта сам овде видео, ево поглавити узрок зашто га у томе не могу послужити. Табак један наштампати коштује ме дванаест талира; а за ови посао хотело би се најмање десетак табака. Дакле, ко хоће то да зна, а далеко му се чини поћи и видити, а он, ако не зна француски, нека научи, пак нека купи књигу зовому „Описаније Париза и Версаља са свима знаменитим вештама у њима и наоколо.” Ова књига ако ускоштује два форинта, неће више; то је ништа; и ту ће све наћи што сам год ја видео. Краља францескога Лудовика Шеснаестога и предивну краљицу, блаженејшега воспоминанија наше преславне цесарице и матере, Марије Терезије, кћер, и њу сам видео у Версаљу. Ово не ваља премолчати: нови Лувр, дворови краљева француских, који је милион коштовао и може се назвати једно од седам чудеса на свету. Половина овога зданија опредељена је за библиотеку и за академије високих знања. Ево, људи, на свету гди цареви своје дворове књигама мудрости и наукама дају и посвећују и себи за високу вмењавају славу с мусама заједно обитавити. Нек изиђе сад ко да ми каже шта ја нисам видео (Обрадовић: II, X, 175–176).

Наводећи књигу у којој се све оно што је он видео током свог тро-недељног боравка у Паризу може и прочитати и видети, Доситеј открива доминацију опаженог над оним који опажа. Ова позиција је потпуно другачија у односу на ону коју везујемо за његов боравак у Бечу. Разлика је наравно и у временском периоду који је наш просветитељ провео у овим градовима, али нам се чини да је примарно фасцинирање виђеним, али не

и доживљеним. Тај бедекерски поглед на Париз не нарушава ни помињање библиотека и академија за коју је резервисан један део Лувра а којим Доситеј завршава свој опис овог чудесног града. За разлику од Беча који је посвојио као место свог новог рођења („Чињаше ми се да нисам из Беча ни излазио, као да сам се ту родио и наумио живот провести.” (Обрадовић: II, XII, 199)), Париз је оставио утисак недовршености у Доситејевом доживљају па се у том смислу могу разумети следеће његове речи „Како ми је мучно било из Париза поћи!” (Обрадовић: II, X, 175–176). У доживљају Париза изостаје субјективизација која је обележила слику Беча и која ће се поново појавити у Доситејевом доживљају Лондона.

Слика Лондона у Доситејевој аутобиографији добија статус близак оном који је у њој имала слика Беча. Да је Лондон одиграо велику улогу у аутобиографовом освешћивању сопствене мисије, потврђује следећи став његовог приповедачког „ја” у *Животу и прикљученијима*:

„Како ми је пак било сутрадан с високих места на ужасне величине непредатога пространства краснеји и славнеји на свету град Лондон гледајући, о овом не знам ни речи рећи. Свештеник Ирландез и ја имали смо прво седалиште у великом инглеском интову; но полазећи из Канторбера, дао сам моје место другом, а пошао сам сести на покров интова (и ту се на лепом времену comodно седи) за моћи боље свуда гледати. И сам сам се себи крстио и чудило у какав ме је блажен час мила мати моја зачела. Гди сам ја ово сад? Ко ли сам ја? Чињаше ми се као да сам се изнова у некакав свет родио. Необично представљаше ми се постигнути: јесам ли ја онај исти који пре неколико дана с мојим комшијом Ником Путиним, из Баната, све покрај Бегеја у Срем, а одавде у црвени хајдучки опанци с Атанасијем покрај Дунава у Хорватску у великој итошти иђах! Сад на покрову таковог интова (у који за улести ваља се пењати по мердевинама) седим као неки римски диктатор, и победивши љуту скудост и суровог мучитеља убожество, аки у победоносном тријумфу улазим у славнији и лепши град него је икада Рим био, вмењајући себе тако благополучна зато што га видим и у њега улазим ако би сав мој био прекрасни Лондон” (Обрадовић: II, XI, 180).

Позиција која му је омогућила да топографију ’прекрасног Лондона’ доживи на описани начин, представља варијанту позиције погледа НА ГРАД ОДОЗГО која се у истраживањима одређује као позиција КОНТЕМПЛАЦИЈЕ и супротстављена је позицији погледа НА ГРАД ОДОЗДО која доноси ДЕМОНИЗАЦИЈУ слике града.¹⁴ Прва могућност блиска је библијској представи града, али је за разлику од ње примарно субјективизирана и то подређеношћу аутобиографског „ја” просветитељским култовима науке и критичког мишљења. отуда све оно што припада искуству приповедачког „ја” Доситејеве аутобиографије у тренутку када пише свој животопис, боји и његов доживљај Лондона. Стога је и могућ следећи закључак: „Откад је

¹⁴ Уп. Burton Pike, *The Image of the City in Modern Literature*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1981, pp. 71, 17, 34. (prema S. Vladušić, *Nav. delo*, 25–26)

год град Лондон онде гди је, не знам је ли ико у њему само зато што новаца није имао тако благополучан био како што се је мени случило бити” (Обрадовић: II, XI, 180).

Упоређујући представе Лондона из времена када је у њему боравио наш просветитељ и из *Живота и прикљученија*, Вељко Милићевић на различитим примерима указује на селективност наративног „ја” Доситејеве аутобиографије при опису велике престонице у којој је Доситејево образовање доврхуњено. Између реалне слике Лондона и оне коју Доситеј изграђује у својој аутобиографији постоји велики раскорак. „За Лондон, који су називали једном гадном вароши, у којој човјек може да види лијепих ствари, као што су казали за Париз да је једна лијепа варош у којој човјек може да види и гадних ствари, – Доситеј се, мислимо, могао сложити са стихотворцем Павиљоном:

Та варош је за мене пуна дражи,
У њој не примјећувам ни калфе, ни калуђере, ни биједу;
Ту се готово и не ради,
А добро се руча и вечера.”¹⁵

За Доситеја је Енглеска представљала „обећану земљу” чије је пулсирајуће средиште био Лондон. Стога није чудно што упркос реалном стању социјалних подвојености, тешког живота, злочина и престопа које доноси свакодневни градски живот овакве престонице, неуређености и прљавштини појединих њених делова и ускогрудости неких њених становника, Доситеј открива један други, такође реалан Лондон, у којем тријумфују разум и лепота, једнакост и солидарност, притом не бележећи ниједну појединост која би оскрнављала његову идеалну представу, ма колико те појединости биле документарне. Отуда се може рећи да је и слика Лондона у Доситејевој аутобиографији крајње субјективизирана и одређена основним концептом аутобиографског писања. „Оптимиста од природе, Доситеј је волио да се уживи у лијепе и племените илузије и да у њих вјерује. Нама је мило, говорећи о његовом задржавању у Лондону, што му се те илузије нису разбиле него их је само могао, за шест мјесеци боравка међу Енглезима, појачати и уљепшати.”, закључује Вељко Милићевић.¹⁶ Управо то додатно сведочи о посебном обликовању слике града које полази од идеје о мисији Доситејевог путовања. То је она иста мисија која проистиче из финалне перспективе његовог аутобиографског приповедања. Отуда оно што није поменуто (појаве из света социјалног дна,

¹⁵ Вељко Милићевић, „Прилози к бављењу Доситеја Обрадовића у Енглеској”, У: *Доситеј Обрадовић 1811–1961*, прир. Младен Лесковац, СКЗ, коло LV, књига 370, Београд, 1962, 147.

¹⁶ *Исто*, 142.

пљачкање, варалице, климатски услови, блато...) не значи да не постоји, већ да не припада оном искуству доживљајног „ја” до којег наративно „ја” Доситејеве аутобиографије држи.

[...]